

Türkiye’de Kimlik Arayışları ve İslam

Yrd. Doç. Dr. Abdullah ALPEREN*

Atf / ©- Alperen, A. (2008). Türkiye’de Kimlik Arayışları ve İslam. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2), 59-80.

Özet- Bu çalışmada, din ve kimlik olgusunun modernleşme sürecinde geçirdiği değişim ve dönüşümler incelenecektir. Modernleşmenin dinin alanını oldukça daraltması; dinin toplumsal kimliğin inşasındaki rolü ile ilgili sorgulamaları da beraberinde getirmiştir. Modernleşme ile birlikte insanlar geleneksel kalıp ve yapılarından koparak yeni bir sürece girmişlerdir. Özellikle sekülerleşme teorisinin ifade ettiği, toplumlar geliştikçe dinin etkisinin gittikçe zayıflayacağı ve hatta tamamen ortadan kalkacağı öngörüsü sosyal kimliğin inşasında dinin rolünü tartışılır hale getirmiştir. Ayrıca, bu sürecin beklenildiği gibi gerçekleşmemesi insanlarda yaralı bilinç durumunun oluşmasına neden olmuştur. Çalışmayla amaçlanan; modernleşme ile ortaya çıkan parçalı kimliklerin bütünleştirilmesinde dinin etkin bir rol oynayabileceğini ortaya koymaktır.

Anahtar sözcükler- Din, modernleşme, sekülerleşme, kimlik.

Kavramsal Çerçevenin Belirlenmesi ve Bir Model Seçimi

Bu çalışmada, din ve kimlik olgusunun modernleşme sürecinde geçirdiği değişim ve dönüşümler incelenecektir. Modernleşmenin dinin alanını oldukça daraltması; dinin toplumsal kimliğin inşasındaki rolü ile ilgili sorgulamaları da beraberinde getirmiştir. Modernleşme ile birlikte insanlar geleneksel kalıp ve yapılarından koparak yeni bir sürece girmişlerdir. Modern toplumda dinin bireysel alanla sınırlandırılması ve hatta bireyin vicdanına hapsedilmesi, sosyal dünyanın inşasında dinin işlevini önemli ölçüde azaltmıştır. Özellikle sekülerleşme teorisinin ifade ettiği, toplumlar geliştikçe dinin etkisinin gittikçe zayıflayacağı ve hatta

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı.

tamamen ortadan kalkacağı öngörüsü sosyal kimliğin inşasında dinin rolünü tartışılır hale getirmiştir. Dolayısıyla modern toplumlarda dinin hem bireysel ve hem de toplumsal kimliğin oluşmasına ne gibi katkılar sağlayabileceğini ortaya koymak bugün daha önemlidir.

Sekülerleşme sürecinin beklenildiği gibi gerçekleşmemesi ise, insanlarda yaralı bilinç durumunun oluşmasına neden olmuştur. Ne Doğu'lu ne de Batı'lı olabilen geçiş halindeki (tranzisyonel) toplumlarda kimlikler de bu yaralı bilinç durumunu yansıtır biçimde melezleşmiştir. İslam dünyası, Daryush Shayegan'ın betimlediği bu yaralı bilinç durumunun bir örneğini oluşturmaktadır. Modernleşme ile bağlantılı milli devletlerin ortaya çıkması sürecinde, milli kimliklerin gelişmesi ve güçlenmesi, bir yönüyle ümmetçi yapının değişikliğe uğramasına yol açarken, diğer taraftan milli kimliklerin inşasında din önemli bir rol üstlenmiş gözükmektedir. Nitekim burada dinin en önemli fonksiyonu, onun insanlara bir kimlik sağlamasıdır.

Bu çalışmayla amaçlanan modernleşme ile ortaya çıkan parçalı kimliklerin bütünleştirilmesinde dinin nasıl bir rol oynayabileceğini tartışmaktır. Din, bir kimlik oluşturucu unsur olarak nasıl kullanılmaktadır? Hem göç hem de şehirleşmeye bağlı yoğun bir sosyal hareketliliğin yaşandığı Türkiye'de yerel kimlik kalıplarında meydana gelen değişimler ve dinin yeni oluşan/oluşturulan kimliğe etkilerinin din sosyolojik bakımdan incelenmesi hedeflenmektedir. Din Türkiye'de, özellikle, köyden kente göç edenlerin bir bölümünün kimlik arayışına yardımcı olmuştur. Öyle ki göçmenler, kentlerde yaşadıkları deneyimlerin etkisiyle karşı karşıya kaldıkları kimlik bunalımlarından, din yardımıyla çıkmayı denemişlerdir. Bu bağlamda, kentleşen göçmenlerin kültürel dünyalarında zaten önemli bir unsur olan din, kent ortamında yeniden yorumlanmıştır. Kuşkusuz yeniden yorumlanan ve kimliğin oluşturulmasında yeniden işleme tabi tutulan bu din, kırdaki hakim olan geleneksel din anlayışlarından büyük ölçüde farklılaşmıştır.

Türk Toplumunda Modernleşme ve Din

Hiçbir toplum durgun, hareketsiz veya statik değildir. Her toplum ve kültür sürekli bir değişim içerisindedir. Değişme zamana ve yere göre hızlı ve yavaş olabilmektedir. Sosyal değişmeyi etkileyen çeşitli iç ve dış faktörlerden söz etmek mümkündür. Ancak, değişme toplumlar için ne kadar doğal bir olgu ise, onun meydana getirdiği uyum/uyumsuzluk

problemlerine çözüm bulabilmek de o kadar önem taşımaktadır. Bu anlamda toplumun sürekliliği, değişme sürecinde yeniden bütünleşme ve uyum düzeyine bağlıdır denilebilir. Değişimi sosyal ve kültürel yapının ihtiyacı oranında özümsemesi “sosyo- kültürel bütünleşmeye”, değişimin benimsenmemesi ve mevcut yapıyla çatışması ise, “sosyo-kültürel çözülmeye” sebep olmaktadır.

Modernleşme, Batı’ya ait bir olgu olmakla beraber, etkileri az ya da çok tüm dünyada hissedilen bir olgudur. Modernleşmenin sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyini, okuryazarlık oranındaki artışı, insan hakları, demokrasi ve laiklik gibi bazı özellikleri bünyesinde barındırdığı varsayılmaktadır. Batı dışındaki toplumlar için modernleşme sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel vb. alanlarda Batı toplumlarının sahip olduğu yapı, kurum, değer ve sistemlere sahip olmak amacıyla yapılan tüm düzenlemeleri kapsamaktadır.¹ Modernleşme, hem sosyal yapıda meydana gelen kurumsal değişimleri, hem de bireysel düzeyde tutum ve davranış değişimlerini içeren karmaşık bir süreçtir.

Modernlik, yaygın anlamında dünyanın kutsallığından arındırılmasını veya rasyonalizasyonu ifade eder. Modernleşme sürecinde aklın, irrasyonelliğe; bilimin inanca; yeniliğin geleneğe; toplumun cemaate ikame olacağı düşünülür. Touraine’e göre geleneksel toplumda insan, kendi denetiminde olmayan doğa üstü bir takım dış güçlere bağımlıdır. Davranışları kendi dışındaki bir düzene uyum niteliğindedir. Modernlikle birlikte bu düzen ya da dış dünya, hem kutsal bir gücün yarattığı ve hem de rasyonel yasalara göre işleyen bir dünya haline gelmiştir. Weberyen anlamda dünyanın kutsallığından arındırılması olgusu, salt akla indirgenemez. Bu olgu, daha ziyade objektif bilgi düzeni ile özne düzeninin birbirinden kopması; bir başka anlatımla kutsal bir özne ile doğal bir düzen arasındaki tekabülîyetin parçalanmasıdır.² Modernleşmeci zihniyet, toplumsal bağların moral-manevi temelini zaman içinde aklileşeceği üzerine inşa olmuştu. Dolayısıyla toplumlar modernleştiğinde, toplumsal bağların moral-manevi temelini kaydıran sekülerizasyon, o temel en önemli harcı olan dini de etkisiz kılacaktı. Ancak gelişmeler, modern Batı ülkelerinde bile bunun aksi

¹ Demir, Ömer-Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul, 1993, 71; Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara, 1996, 227; Bolay, S. Hayri, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara, 1996, 153.

² Bilgin, Nuri, *Sosyal Bilimler Kavşağında Kimlik Sorunu*, İzmir, 1994, 88.

istikamette oldu. Din etkisini korudu; sekularizasyon bireyselleşmeyi tam sağlayamadı, cemaatleri canlandırdı.³

Türk toplumunun modernleşme sürecini Tanzimat dönemindeki yenileşme hareketiyle başlatmak yaygın bir anlayış halini almıştır. Ancak Batı modernleşmesi ile kıyaslandığında Türkiye'deki modernizmin tarihi arka planının çok gerilere gitmediği de bir gerçektir. Türk modernleşmesinin arkasındaki itici güç, toplumun kendi iç dinamiklerinden ziyade dışarıdan gelen etkilere karşı bir tepkinin sonucu başlamış olmasıdır. Denilebilir ki bu özellik, Batı modernizmi ile Türk, hatta İslâm modernizmini ayıran en belirgin hususlardan biridir. Osmanlı İmparatorluğu'nda değişim askeri alanda görülen yetersizlikleri gidermeye yönelik ihtiyaçtan doğmuştur. Bu sebeptendir ki III. Selim döneminden itibaren yenilik çalışmaları başlatılmıştır. Tanzimat ise, daha ziyade azınlık haklarını korumaya yönelik ve özellikle de Osmanlı tebasının kulluktan vatandaşlığa geçişini sağlayan adımların ilki olmuştur. Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı sorunları çözebilmek amacıyla önce askeri, sonra eğitim, idare ve hukuk alanlarında gerçekleştirilen yenilikler daha çok devleti kurtarmak amacıyla sisteme yönelik ve kısmi reform niteliği taşımaktadır.

Bundan sonra, özellikle I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde bir taraftan devletin işleyişindeki aksaklıkların giderilmesine yönelik çözüm aranırken, diğer taraftan toplumsal sorunların da ön planda olduğunu görüyoruz. Bu tartışma konuları arasında din (İslâmiyet) çok özel bir konuma sahiptir. Burada esas olarak, iki farklı temayül söz konusudur. Bunlardan birincisi dini modernleşmenin önünde bir engel olarak algılayan Batılılaşma taraftarlarının görüşleridir. Bu fikir hareketine mensup olanlar, tıpkı Batı'da olduğu gibi bir reform hareketinin başlatılmasını istemekteydiler. Bunlar, Batı modernleşmesinin din ve dünya olarak adlandırabileceğimiz laiklik/sekülerlik temelinde geliştiği kanaatini taşımakta; Türk modernleşmesinin de başarıya ulaşabilmesi için mutlaka dinin kamusal alandan çekilmesi zorunluluğuna işaret etmekteydiler. İkinci görüşü savunanlar ise, daha ziyade sentezci bir yaklaşımla dinin modernizmle birleştiği noktalara vurgu yapmak suretiyle sorunu aşmaya çalışmışlar; bunu yaparken de esasında, kültür ve medeniyet ayırımından hareketle Batı'nın bilim ve tekniğini alarak değişiminin olabileceğini savunuyorlardı. Nitekim bu

³ Sarıbay, A. Yaşar, *Postmodernite Sivil Toplum ve İslam*, İstanbul, 1995, 203.

bağlamda milli kültür, İslâmiyet ve yeni medeniyetin gerekleri arasında bir denge arayışının ifadesi olarak modernizmin yarattığı uyum/uyumsuzluk problemleri giderilmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet döneminde ise, Türkiye'nin hızlı bir değişim sürecine girdiğini ve bir çok alanda reform sayılabilecek yeniliklerin gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Cumhuriyet döneminin Osmanlı'dan ve hatta diğer İslâm ülkelerinden ayrılan en önemli yönü din ve devlet işlerinin ayrılması başta olmak üzere toplumsal alanda gerçekleştirilen laikleşme çabalarıdır denebilir. Yenileşme hareketleri yukarıdan aşağıya bütünüyle toplumu değiştirmeye yönelik radikal bir hareket olmuştur. Bu bağlamda, çeşitli iç ve dış faktörlerin, özellikle de teknolojik ve toplumsal değişmelerin etkisi altında, geleneksellikten modernliğe yönelen Türk toplumunda din de merkezi konumunu korumaktadır. Türkiye gibi tranzisyonel toplumlarda geleneksel alan ile modern alanın dikotomik bir biçimde karşı karşıya gelmesi, sorunu daha da karmaşık hale getirmektedir. Öyle ki, Cumhuriyet döneminin yönetici-elit kesimleri modernleşmeyi daha ziyade Batılılaşma olarak değerlendirdiklerinden dolayı geleneksel olana karşı olumsuz bir tavır sergilemeleri, işi daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Bu da toplumun kimlik yöneliminde önemli farklılaşmalar ve sapmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Modernleşme Yolundaki Türk Toplumunda Kimlik Arayışları

Modernleşmeyle birlikte, özellikle sosyal ilişkiler alanında geleneksel roller, statüler ve değerler hızla alt üst olmaktadır denilebilir. Sosyal alanda vuku bulan değişimlerin doğurduğu en önemli sonuçlardan biri, kimlik krizinin de sebebi olan parçalanmış bir sosyal yapıdır. Özellikle toplumun bazı geleneksel kesimleri bu parçalanmadan oldukça etkilenmekte; "kimlik arayışı" altında toplumla yeniden bütünleşmenin yollarını aramaktadırlar. Din, genelde bu açıdan bakıldığında modernleşmeye karşı beliren direnişlere meşruluk sağlamakla kalmamakta, toplumsal bütünleştirici işlevi de görebilmektedir.⁴ Bu çerçevede sosyolog Hans Mol, dini, kimliği kutsallaştıran bir faktör olarak ele almıştır. Kutsallaştırma, kimliği oluşturan, koruyan ve gerektiğinde değişmeyi yeni kimlik bağlamında meşrulaştıran bir süreçtir. Bu

⁴ Sarıbay, 46.

süreç beşeri açıdan tanımlanan realiteyi nihai, evrensel ve kutsal bir realiteye bağlamak demektir.⁵

Dini kimlik, büyük oranda zaman ve mekan faktörleri tarafından tayin edilir ve daima zaman ve mekan faktörlerine dayanır. Bir kişi veya grubun nerede ve ne zaman yaşadığı parametreleri, o kişinin dini kimliğini büyük oranda belirler.⁶

Kimlik düşünüldüğü kadar açık seçik ve sorunsuz bir kavram değildir. En yalın anlamı ile; bir kişisel veya toplumsal varlığın kendi kendini bir şeyle özdeşleştirmek suretiyle algılayıp tanımlanmasını ifade eden "kimlik" ya da "özdeşlik" (identity); fert açısından incelendiğinde belli bir toplumsal ortamda veya bir sosyal grup içinde kişinin ayırt edici çeşitli özellikleri ve özü itibarıyla tanınmasını anlatırken, toplumsal bakımdan ise, bir sosyal grubun, toplumun yahut milletin kendi öz varlığının ötekenden ayrılışını simgelemektedir.⁷ Kimlik, kişinin yahut bir sosyal grubun çeşitli mensubiyetlerini açıklayan, onun tanınmasını sağlayan ve dış gözlemlerle kavranabilen özellikleridir. Kimlik, kişinin ve toplumun kendini bilmesi, kendiliğinin farkına varmasıdır. Kimliği, özneyi en yakın diğerlerinden ayıran farklılıklar olarak da ifade edebiliriz. Kimlik insanın sosyal belirticilerinden oluşur. Kimlik durağan ve sabit olmayıp, değişken ve çoğulcudur. Siyasi, milli, dini, ailevi, cinsel, mesleki, sosyal mensubiyetleri belirten kimlik, aynı zamanda ferdin sosyal rol ve statülerini yansıtır.⁸ Sosyal kimlik, bireyin dinsel, etnik, siyasal, kültürel vs. gruplardaki üyelikleriyle ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. Birey sosyal kimliğini aidiyet hissiyle bağlı olduğu gruplara atıfla tanımlamaktadır. Bu anlamda sosyal kimlik bireyin grup içindeki diğer üyelerle ortaklaşa paylaştığı kolektif kimlik olarak kavramlaştırılabilir.⁹ Bu yönüyle "kimlik" veya "özdeşlik" konusu psikoloji yahut sosyal psikolojinin sınırları dışında dini-sosyal bir muhteva da kazanmıştır.

⁵ Taştan, A. Vahap, *Kimlik ve Din Kayseri'den Yurt Dışına İşçi Göçü Olayının Kültürel Boyutu*, Kayseri, 1996, 14-15.

⁶ Zuckerman, Phil, *Din Sosyolojisine Giriş*, Çev. İhsan Çapcıoğlu-Halil Aydınlap, Ankara, 2006, 73.

⁷ Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul, 1998, 377; Arda, Erhan (Ed.), *Sosyal Bilimler El Sözlüğü*, Bursa, 2003, 351.

⁸ Kösoğlu, Nevzat, "Kültür/Kimlik Üzerine", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 33, Mart-Nisan 1995, 43.

⁹ Yapıcı, Asım, "Algısal Açıdan Müslüman Kimliği ve Dindarlık", Ed. Ünver Günay/Celalettin Çelik, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, Adana, 2006, 211.

Kimlik, herhangi bir kişi veya grubu, diğer kişi ve gruplardan ayıran özelliklerin bütünüdür. Kendi kendisiyle aynı olma; değişen durumlarda kendi kendisi kalma, aynı kalma anlamına gelir¹⁰. Kimlik, kişinin varlık karşısında ben olma bilinci ve varlığı yorumlama biçimidir. Kimlik siyasi, dini, mesleki, sosyal ve cinsi özelliklere ait olabilir. Taşıdığı kimlik ile insan kendi özelliğini ve öznel gerçekliğini hem kendisi ve hem de başkaları için bilinir kılmaktadır. Bu bağlamda herhangi bir din veya ideoloji, yeni bir insan modeli oluşturmak için kendisinin ideal olarak tanımladığı kimlikler meydana getirir¹¹. İnsan, tarihi süreç içerisinde kendi ürettiği bilgi ile kimliğini tanımlamaya çalışmışsa da daha çok dini bir kaynaktan onun için anlam, tanım ve meşruiyet aramıştır.¹² Dinin sunduğu kimlik sürekli ve evrensel özellik taşır. İnsanın hem bu dünyadaki varlığını anlamlandırır; hem de onu ölümden sonra gelecek bir dünyaya hazırlar. İslâmi kimlik modeli insanın yaratılış öncesinden başlayıp, bu dünya hayatını kuşatan ve ahirette de devam eden bir çizgi takip eder.

Tajfel, her kişinin benlik imajının en azından iki önemli parçayı kapsadığını ifade eder. Buna göre bir 'kişisel kimlik' vardır. Bu kişisel kimlik, kişiyi çevresindeki diğer kişilerden ayıran tam anlamı ile kişisel vasıf ve özellikleriyle belirlenir. Ama her kişinin aynı zamanda bir 'sosyal kimliği' de vardır. Bu sosyal kimlik kişinin özel bir gruba, o grup üyeliğine bağlanan emosyonel ve değer anlamlarıyla birlikte ait olduğu bilgisiyle belirlenen, bireyin benlik imajının bir kısmına dayanır. Tajfel, bir grubun sosyal itibarının üyelerine yansıdığını ve bu şekilde de onların sosyal benliklerini belirlediğini varsayar.¹³ Yüksek mevkili bir grubun üyeleri kendilerini rahat bir pozisyonda bulur. Grupların bu yüksek prestiji onlara olumlu bir sosyal kimlik sağlar.¹⁴ Buradan hareketle, günümüzde Müslüman toplumlarda görülen kimlik krizinin önemli sebeplerinden biri, kendileri hakkındaki algılarıdır diyebiliriz. Aynı zamanda medyanın tek yanlı olarak sürekli aşığılamaları ve suçlu gösterme çabaları ve hatta

¹⁰ Aydın, Suavi, *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"*, İstanbul, 1999, 12-21; Güvenç, Bozkurt, *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, Ankara, 1993, 1-17; Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1998, 145.

¹¹ Arslan, Abdurrahman 'İnsan ya da Aklın Kimliği', *Bilgi ve Hikmet*, Güz/1993, Sayı: 4, 3.

¹² Arslan, 4.

¹³ Vanbeselaere, Norbert, "Gruplar Arası Davranışın Sosyal Psikolojik Analizi: Bireyci Bir Yaklaşımdan Sosyal Kimlik Yaklaşımına", *Gruplararası İlişkiler ve Sosyal Kimlik Teorisi*, Ed. Sibel A. Arkonaç, İstanbul, 1999, 22.

¹⁴ Vanbeselaere, 24.

dünyadaki bütün olumsuzlukların kendilerine yüklendiği günah keçisi gibi gösterilmeleri, bu krizi daha da derinleştirmektedir.

Etnolojik veya sosyal antropolojik çalışmalarda kimlik, bir insan topluluğunun kolektif kimliği olarak kavramsallaştırılmakta ve çeşitli kültürlerin Batı kültürüne karşı varlığını koruması çerçevesinde ele alınmaktadır. Kolektif kimlik, belirli bir alanda kök salmış bir takım grupların (etnik toplulukların) diğer gruplardan farklarını ortaya koyma, vurgulama talebidir. Kolektif kimlik, belirli bir durumu değil, bir süreci yansıtır. Bir komünitenin kimliği, diğer komünotelerle ilişki içerisinde ve zamanla değişir. Hiçbir komünote, tek başına ve zaman-mekan dışı bir tözsel kimliğe sahip değildir. Nasıl ki bireysel kimliklerin oluşumu ancak kişiler arası ilişkiler bağlamında mümkünse, kolektif kimliklerin oluşumu da komünoteler arası ilişkiler bağlamında söz konusu edilebilir. Kolektif kimlikte geçmişe dönük bir yan vardır; çünkü kolektif kimlik, bir takım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilerle yüklü bir gelenekten, geçmişin mirasından, kısacası kolektif bellekten hareketle inşa edilir. İnsan toplulukları kendilerini ortak geçmişte tanırlar, bu geçmiş belleğine işler, ritüel törenlerle anar ve yorumlar. Dolayısıyla kolektif kimliğin inşasında "sosyal imajinerin kolektif belleği şekillendirmesi" söz konusudur.¹⁵

Kolektif kimlik, belirli bir insan grubunun kendi hakkındaki bilinci ve duygusuyla ilişkilidir; topluluğun kendine özgü niteliklere sahip olduğu ve bir tekillik taşıdığı yönündeki bilinci ve aidiyet duygusudur. Bu bağlamda, dil, kültür, din, tarih, yaşam alanı, maddi koşullar gibi öğelerin yanı sıra topluluğun belleği, kolektif kimliği yapılandıran önemli bir faktör olarak belirmektedir.¹⁶

Toplumsal kimlik, bir inşa sürecidir. İlk olarak, kolektif kimlikler, kendilerine ait kültürel özellikleri ön plana çıkarırlar. Bununla bağlantılı olarak, sürekli farklılıklarını vurgulayan kolektif kimlikler, özlerinde bulunduğunu iddia ettikleri kültürel özelliklerin, diğer gruplara karşı kendilerini üstün konuma yerleştirdiği savını ileri sürerler. Kolektif kimliğin inşa sürecinde göze çarpan bir başka nokta, topluluk üyeleri arasında bağların sağlamlaştırılması amacıyla bir ötekinin icat edilmesidir. Üyeler arasında biz duygusunun oluşturulması

¹⁵ Bilgin, 52-53.

¹⁶ Bilgin, 55.

amacıyla onlara ihtiyaç vardır ve bu ötekilere göre kolektif kimliği taşıyan üyeler kendilerini tanımlarlar.¹⁷

Günümüzde kültür ve kişilik ilişkileri konusunda farklı yaklaşım modellerinden söz etmek mümkündür. Bunların içinde kültür kişilik yaklaşımına karşıt görüş olduğu gibi, psikolojik indirgeme yaklaşım, kişilikle kültürün aynı şey olduğu görüşü, kişiliğin ara değişken olduğu görüşü ve iki sistem görüşü bulunmaktadır. Bu sonuncu görüş içinde sosyo-kültürel sistemle kişilik sistemi arasında ideal uyum, yerleşik olamayan uyum, kurumsal değişme sonucu ortaya çıkan uyumsuzluk ve karakter olarak ortaya çıkan uyumsuzluk gibi ilişkilerin olabileceği ileri sürülmüş bulunmaktadır.¹⁸ Bu açıdan kimlik konusu, sosyo-kültürel ortam ve kişilik ilişkileri bağlamında farklı perspektiflerden ele alınıp değerlendirilebilecek bir konudur. Kısacası, özcü anlayışlarda, kimliğin tutarlı ve yaşam boyunca az çok aynı kalan eşsiz bir nüve ya da öz (gerçek ben) olduğu varsayıyordu. Buna karşın, hem sosyolojik hem psikanalitik kuramlar, vurguyu değişik derecelerde kimliğin yaratılmış ve kurulmuş karakterine yapmışlardır.¹⁹

Bireyin kimliğini tanımlaması için yanıtlaması gereken sosyal-psikolojik soruların çeşitliliği, kişilerin ya da toplumsal grupların tek bir kimliğe sahip olamayacaklarını, birçok kimliğe birden sahip olabileceklerini ortaya koymaktadır.

Grupların/milletlerin kimlikleri sabit ve durağan değildir. Tam tersine o, durumsal olup zaman ve mekâna göre yavaş, orta veya hızlı bir değişim süreci takip eder. İnsan, yaşamını değişik grupların üyesi olarak sürdürmektedir. Bu gruplar, toplum ve çevresiyle ilişkilerinde vasıta rolü oynuyor ve sosyal kimliğin oluşumunu hazırlıyor. Etnolojik veya sosyal antropolojik araştırmalar, kimlik sorununu, çeşitli kültürlerin birbirleriyle çatışması, daha açık bir ifadeyle çeşitli kültürlerin Batı kültürüne karşı varlığını koruması çerçevesinde ele almaktadır. Buna göre, uluslararası ilişkiler ve alışverişler geliştikçe teknolojik uygarlığın tek biçimleştirici sonuçları açıkça hissedilmekte ve bunu telâfi edici bir karşı çıkış sonucu, çeşitli

¹⁷ Yılmaz, V. Ertan, *Bir Kimlik Oluşturma Aracı Olarak İslami Popüler Romanlar*, Ankara, 2000, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

¹⁸ Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul, 1988, 266-285.

¹⁹ Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay/Derya Kömürcü, Ankara, 1999, 405.

alan ve düzeylerde farklılık ve özellik duygusu uyanmaktadır.²⁰ Kolektif kimlik, belirli bir alanda kök salmış bir takım grupların diğer grup ve topluluklardan farklarını ortaya koyma isteğidir.²¹ Bir grup bireyin, kendilerini tanımak ve ilgileri, mekanları, sosyal ilişkileri grup halinde işlenebilen, yönetilen, doğrulanabilen bir grup oluşturmak için geliştirdikleri bir eğilimdir.

Kolektif kimlik, belirli bir durumu değil, bir süreci yansıtır. Kolektif kimlikte geçmişe dönük bir yan vardır; çünkü kolektif kimlik, bir takım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilerle yüklü bir gelenekten, geçmişin mirasından, kısacası Kolektif bellekten hareketle inşa edilir. İnsan toplulukları kendilerini ortak geçmişte tanır, bu geçmiş belleğine işler, ritüel törenlerle anar ve yorumlar.²² Kolektif kimlik, belirli bir insan grubunun kendi hakkındaki bilinci ve duygusuyla ilişkilidir; topluluğun kendine özgü niteliklere sahip olduğu ve bir tekil taşıdığı yönündeki bilinci ve aidiyet duygusudur. Bu bağlamda dil, kültür, din, tarih, yaşam alanı, maddi koşullar gibi öğelerin yanı sıra, topluluğun belleği, kolektif kimliği yapılandıran önemli bir faktör olarak belirmektedir.²³ Kolektif bellek bir topluluk tarafından yaşanmış ise içselleştirilmiş deneylerin bilinçli olan veya olmayan anılarının bütünü olarak, topluluğun geçmişinden kalanı ve süregelenini ve bu topluluğun geçmişini, ne yaptığını ifade etmektedir. Bir grup veya topluluğun kimliğini tanımlama çabaları, onların zorunlu olarak geçmişlerine bakmalarını içermektedir. Bu anlamda kolektif kimlik, aynı zamanda bir dolaylılık ve bir uzun sürelilik, bir yapı ve bir konjektür ifade etmektedir.

Toplumların kimliklerini belirleyen unsurlar dil, kültür, din, tarih, yaşam alanı, maddi koşullar vs.dir. Ancak, bunlardan hangisinin hakim faktör olduğu sorusu tartışmalıdır.

²⁰ Connolly, William E., *Kimlik ve Farklılık, Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, Çev. Ferma Lekesizalın, İstanbul, 1995, 69-97; Morley, David/Robins, Kevin, *Kimlik Mekanları, Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar*, Çev. Emrehan Zeybekoğlu, İstanbul, 1997,40-48; Rutherford, Jonathan, "Yuva Denilen Yer: Kimlik ve Farklılığın Kültürel Politikaları", *Kimlik Topluluk/Kültür/Farklılık*, Çev. İrem Sağlamer, İstanbul, 1998, 20-25.

²¹ Mercer, Kobena, "Cangıla Hoşgeldiniz: Postmodern Politikada Kimlik ve Çeşitlilik", *Kimlik Topluluk/Kültür/Farklılık*, İstanbul, 1998, 49-81.

²² Bilgin, Nuri, *Kolektif Kimlik*, İstanbul, 1995, 59-62.

²³ Günay, 378; Smith, 31-32.

Öyleyse, bir milleti neye göre tanımlamak gerekir? Bu soruya İslâmcı kesim dini merkeze alarak cevap veriyor. Bunun haricindeki kimlik faktörlerini ise, ırkçı veya batıcı sayıp reddetmektedirler. Dinin haricinde aranan bütün etiketleri Müslümanları bölmeye , parçalamaya veya yok etmeye yönelik Batı' nın bir oyunu olarak değerlendirmektedirler. Zira, Fransız İhtilâli sonrasında bütün dünyaya yayılan milliyetçilik fikirleri İslâm dünyasında da etkisini göstermiştir. Doğal olarak bu durumdan en fazla etkilenen ülke ise çok uluslu/dinli bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Bu çerçevede, Tanzimat'tan itibaren İslâmcıların önemli bir kısmının üzerinde durduğu ümmetçilik düşüncesi de yaşanan bu tarihi tecrübe ile yıkılmış oldu.

Dinle toplumun karşılıklı etki-tepki ilişkileri çerçevesinde dinin toplumsal yapı ve değişimler üzerinde etkisi olduğu gibi, toplumsal yapı ve kurumların din üzerindeki etkilerinden söz etmek mümkündür. İslam dini bu anlamda toplumumuzda hem mevcut düzeni korumaya yönelik muhafazakar fonksiyonu ve hem de düzeni değiştirmek isteyen bir işlev görmektedir. Siyasal İslam bu konumuyla hem düzeni değiştirmek isteyen etkin bir müslüman kimlik olarak ve hem de düzenin muhafazasından yararı olanların sosyo-ekonomik yapıyı müslüman öğretisi ile koruyabilecekleri edilgen İslami kimliğe hitap eden bir ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴

Geleneksel toplumlarda insanların kimliklerinin daha çok yapısal bir temeli vardır. Bu kimlikler aile yapısı içerisinde veya daha geniş akraba ilişkileri çerçevesinde belirleniyordu. Din de böyle dar bir kültür ortamı içerisinde şekillenerek ferdi ve toplumsal hayattaki yerini alıyordu. Modern toplumlarda ise, sürekli değişme ve hareketlilik hakimdir. Dolayısıyla fertler de sabit değil hareketlidir. Aynı şekilde, modern toplumda yapısal özelliklerden ziyade kültür ön plana çıkıyor.²⁵ Din, kişisel olgu haline geliyor. Modern olmak, tarihsel gelenek ve dışsal otoriteler karşısında bir özerklik talebidir. Bu ferdi anlamda özerklik talebi olduğu gibi, toplumsal düzeyde de aynıdır. Fert ve toplum kendi yaşadığı veya yaşamak istediği dünyayı

²⁴ Yücekök, Ahmet, *Dinin Siyasallaşması Din-Devlet İlişkilerinde Türkiye Deneyimi*, İstanbul, 1997, 33.

²⁵ Özdalga, Elisabeth, "Türkiye'de İslâmi Uyanış ve Radikalleşme Üzerine", *İslâmi Araştırmalar*, Cilt: 4, Sayı:1, Ocak 1990, 58.

kendisi yaratmak ve şekillendirmek istemektedir. Dolayısıyla dini gelenek ve otoritelerden kurtulma çabası vardır.

Modernleşme sürecindeki Türk toplumunda kimlik arayışlarını iki kategoride ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi, modernitenin fert ve toplum hayatında meydana getirdiği belirsizlikler, parçalanmışlıklar karşısında dini temelli bir kimlik oluşturma çabasında olanlardır. İkincisi ise, modern toplumda dinin etkisinin zayıflayacağı hatta yok olacağı düşüncesinden hareketle din tabanlı kimlik yerine laik/seküler kimlikler oluşturma gayretleridir. Bu görüş yönetici/elit kadrolar tarafından desteklenmesine rağmen fazla başarılı olamadı. Özellikle Batı'nın yarattığı kültür şoku, kültür erozyonu karşısında, enformasyon ve bilgi çağının etkilerinden korunmak için milli kültür ve dinlere karşı büyük bir ilginin doğduğu gözlenmektedir. Esasen din, insana hayatın anlamını öğretmeye çalışarak onu her yönüyle yalnızlık, meçhuliyet ve belirsizlikten kurtararak, bir anlam vermiştir. Bu anlamlılık ile birey, Allah-dünya (evren)-insan ilişkilerini oluşturmaktadır. Ancak bazılarının iddia ettiği gibi bir toplumda tek kimlik belirleyici ve kimliği dinin basit bir fonksiyonu gibi görmek doğru değildir. Tarihi süreç içerisinde kimlik ve din ilişkileri durum ve şartlara bağlı olarak sürekli değişmiş olup, dinin oradaki rolü genelde öteki faktörleri tamamlama biçiminde tezahür etmektedir. Onun bu tamamlayıcı kimlik belirleme fonksiyonu dinin sosyo-kültürel hayat üzerindeki etkisinin sekülarizasyon sonucu giderek azaldığı günümüz modern toplumlarında da bir şekilde varlığını sürdürdüğü gözlenmektedir. Hatta modern kültürün aşırı ayrımlaşma, uzmanlaşma ve ferdiyetçilik eğilimleri çerçevesinde kişilikleri ve kimlikleri parçalayıcı ve dağıtıcı etkileri karşısında dinin kimlik belirlenmesindeki tamamlayıcı ve birleştirici fonksiyonunun önemi de artmaktadır.²⁶ Sanayileşme ve kentleşme, eğitim-öğretim ve iletişim alanındaki hızlı ilerlemeler ve globalleşme gibi çeşitli faktörlerin etkisi altında toplumsal farklılaşma ve değişimdeki artış ve bunalıma paralel olarak dini, mistik ve mezhebi hareketlerde gözlenen hızlanma, din faktörüne referanslı kimlik arayışı süreçlerinde de artışa sebep olduğu gözlenmektedir. Bu çerçevede toplumumuzun yatay ilişkiler bazında sivil dini kurumların (tarikât ve cemaatler, vakıflar, dernekler) kimlik kazandırma çabaları önem taşımaktadır. Türkiye'de hızlı sosyal değişme ve modernleşme sorunları karşısında

²⁶ Günay, 379-380.

dinsellikte gözlenen artışı bir yönüyle toplumun kimlik arayışı olarak değerlendirmek mümkündür.

Bilindiği gibi, özellikle son yıllarda hızla artan bir şekilde yapılan araştırmalarda gerek müslüman Türk toplumunun gerekse diğer müslüman toplumların ciddi bir kimlik sorunu yaşadıkları tespit edilmektedir. Ancak bu konunun farklı kesimlerce çok değişik şekillerde yorumlandığını görmekteyiz. Öyle ki bazıları meseleyi kültürel yozlaşma, kimlik kaybı, dinden uzaklaşma vs. terimlerle ilişkilendirerek açıklamaya gayret ederken bazıları ise, bunu bir türlü Batılı olamama, moderniteye uyum sağlayamama, şehirleşememe gibi olguları göz önüne alarak izaha çalışmaktadırlar. Meseleye hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Müslüman toplumların bir kültür ve kimlik sorunu yaşadıkları rahatlıkla söylenebilir. Söz konusu bu sorunun çok farklı nedenleri olmakla birlikte, bunun en başta gelen nedeni, İslâm medeniyeti ile Batı medeniyeti arasında kesin bir geçişin sağlanamamasıdır. Yerimizi ve hangi uygarlığa ait olduğumuzu tam olarak belirleyebilmiş değiliz. Nitekim günümüzde, bugünle geçmişimiz arasında bir kopukluk bulunmaktadır. Gerçekten kimlik krizini yaratan husus da bu açıklaması yapılamayan kopukluktur. İslâm dünyasında Batı karşısında mağlubiyetlerin alındığı tarihten itibaren hayatın hemen her alanında bir uyanış hareketinin başladığı görülmektedir. Bu canlanma, Müslüman toplumların askerî ve siyasî alanda tekrar eski gücüne ve kuvvetine kavuşma istek ve kararlılığını yansıttığı gibi, onların kendi kimliklerini muhafaza etme çabası olarak da anlaşılabilir. Özellikle Batılı milletlerin kendi üstünlük ve güçlerine olan kesin inancı, Müslümanları ilim ve teknik alanında dış dünyaya açılmaya zorlarken, kültürel olarak ise bir anlamda kendi içine kapanmaya itmiştir. Bu çerçevede, Müslümanlar bireysel ve ulusal kimliklerini oluştururken, aynı zamanda evrensel bir din çatısı altında (İslâmiyet-Müslümanlık) İslâm ümmeti bilincinin yeniden uyandırılması için çaba sarf ediyorlardı.

Dinin bir üst-kimlik belirleyici olarak kullanılmasında bizzat Osmanlı hükümdarlarının (Abdülaziz ve özellikle II. Abdülhamit'in) devletin çöküşünü engellemek ve Avrupa devletleri ile Rusya'nın Hıristiyan cemaatin haklarını korumak bahanesiyle sık sık devletin işlerine müdahalelerini engellemeye dönük bir karşı koyma aracı olarak değerlendirebiliriz. Hıristiyan milletlerin bağımsızlık mücadeleleri ve sonuçta imparatorluktan kopmalarının yarattığı travmanın Osmanlı padişahı ve devlet adamlarını (II. Abdülhamit) dini merkeze alan İslâmcı

bir siyaset izlemeye sevk ettiğini biliyoruz. Bu çerçevede, XIX. yüzyıla kadar kesinlikle siyasi otoriteyi tanımlamak için halifelik unvanı kullanılmamasına rağmen en azından Müslüman kesimi bir arada tutar düşüncesiyle Osmanlı sultanları sıfatlarının yanına “halifeliği”de eklemişlerdir.

Batı'nın ve bilhassa İngiltere ve Rusya'nın halkı Müslüman olan sömürgelerinde Osmanlı hükümdarının halifelik unvanını kullanması, bu ülkeler karşısında bir savunma mekanizması olarak düşünüldü. Burada şunu da belirtmemiz gerekmektedir ki “halifelik” gibi esasen Arap-İslâm kültürüne ait bir sıfatın Osmanlılar tarafından kullanılması yalnızca Müslüman kitlelerin ayrılmasını önlemeye yönelik bir siyasi kaygının ürünü değildir. Bunun yanında, Batılı büyük devletlerin (İngiltere, Fransa ve Rusya) Osmanlı İmparatorluğundaki Hıristiyanların hamisi rolünü oynamaları; özellikle de Rusya'nın Ortodoks Hıristiyanları kışkırtarak Balkanlarda istikrarsızlık çıkarması ve buradaki etnik milliyetçilik hareketlerini teşvik etmesi karşısında Osmanlı Devleti de tüm Müslümanların halifesi olmak gibi bir manevra ile bu devletlerin Ortadoğu, Orta Asya ve Hint yarımadasındaki sömürge faaliyetlerine karşı dış siyasetinde denge unsuru sağlamıştır. Böylelikle, Osmanlı, bir taraftan kendi yönetimi altındaki Müslümanlar üzerindeki otoritesini sağlamlaştırmaya çalışırken, diğer taraftan kendi hakimiyet sınırları dışında kalmakla beraber, Müslüman milletlerin temsilcisi konumunda görünmek istemiştir. Fakat, hemen ifade etmeliyiz ki, dağılma döneminin bu manevrası Müslüman Arap, Arnavut ve Boşnaklar tarafından fazla ciddiye alınmamış, söz konusu milletler birer birer imparatorluktan ayrılmışlardır. Böylelikle Fransız İhtilâli sonrasında tüm çok uluslu devletleri etkileyen ve dağılmalarına yol açan milliyetçilik hareketlerinin önüne din (İslâm) kardeşliği düşüncesi yerleştirilerek, hiç olmazsa Müslüman toplulukların içerde kalmasını amaçlanmaktaydı. Ancak, konunun siyasi boyutunun yanı sıra sosyal ve kültürel yönleri de giderek ağırlık kazanmaktadır

Esasen, İslâm ve Müslümanlık Tanzimat'tan itibaren yoğunluk kazanan Batılılaşma-çağdaşlaşma-dünyevileşme tartışmaları içerisinde sosyal ve kültürel boyutlarıyla yerini almıştır. Bu tartışmalar etrafında temelde Türk aydınının iki kutba ayrıldığı görürüz. Bir yandan din, batılılaşmanın ve ilerlemenin önünde bir engel olarak görülürken, diğer taraftan

ise, bizzat ilerlemenin ve gelişmenin motor gücü olarak kabul edilmiştir.²⁷ Birinci anlayışın temsilcileri, daha ziyade evrimci-pozitivist düşüncenin etkisinde kalarak, çağdaş bir toplum olabilmek için sosyal-siyasi hayatın dinin nüfuz alanından çıkarılması gereğine inanıyorlardı. Bunlar, İslâm'ı ferdin vicdanında yalnızca bir inanç ve ahirete yönelik bir kilit olarak görüyorlardı. Bunun karşısındaki görüş, dini fertle Allah arasındaki ilişkilerle sınırlı vicdani bir mesele olmaktan ziyade, hayatın bütününe kapsayan topyekün bir siyasi-sosyal hayat nizamı olarak algılayan İslâmcı anlayışı geliştirmiştir. Dolayısıyla, modernleşmenin bir sonucu olarak insanların din ve dünyaya bakışlarında da farklılaşmalar olmuştur. Sanayileşme arttıkça dinin sosyal hayattaki etkisinin azalacağı ve nihai aşamada ortadan kalkacağı şeklindeki pozitivist yaklaşım bugün için önemini yitirmiştir.

Müslüman toplumlardaki ilk ciddi kimlik bunalımı sömürgeciliğin doğuşuyla birlikte hız kazandı.²⁸ İslâm dünyası XIX yüzyıl boyunca Batı karşısında askeri, ekonomik ve en sonunda siyasal açılardan yenik düştü. Bunun sonucu olarak ise, İslâm ve Müslümanlık çeşitli açılardan sorgulanmaya, tartışılmaya başlandı. Müslümanların bu duruma gelmelerinde dinlerinin rolü ve etkisi nedir? Vahiyle akıl, dinle bilim ve teknoloji arasında herhangi bir çelişki var mıdır? İslâmi hayat tarzı, çağın gereklerini karşılayabilecek, modern insanın ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek özellikte midir? Bu ve benzeri sorulara aranan cevaplar İslâmi modernizmin de doğuşuna zemin hazırlamıştır. Esasında, Batı karşısındaki gerileme Müslümanları bir yandan kimlik bunalımına iterken, diğer yandan onlara, ileriye yönelik olarak siyasal-toplumsal vaziyet alışları için hedef sağlamaktaydı. XX. yüzyıl, Müslümanların bağımsızlık hareketleri sonucunda sömürgelerin tek tek bağımsızlıklarını kazanmaları ve bütün İslâm dünyasında birbirinden ayrı birçok ulusal devletin ortaya çıkmasına sahne olmuştur. Bağımsızlık hareketlerinde İslâm çoğu zaman en önemli rolü oynamıştır. Ancak, bağımsız Müslüman devletlerin kurulması yahut sömürgeciliğin sona ermesi bu toplumlarda yaşanan kimlik krizinin de aşıldığı anlamına gelmiyordu. Esasen İslâmi kimlik problemi dinin devlet ve toplumsal hayat üzerindeki etkisi çerçevesinde yeniden

²⁷ Günay, Ünver, "Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Din", *Türk Yurdu*, Nisan- Mayıs 1997, Cilt 17, Sayı 116-117, 82; Shayegan, Daryush, *Yaralı Bilinç (Geleneksel Topumlarda Kültürel Şizofreni)*, İstanbul, 1991, 10.

²⁸ Coşkun, Ali, "Modern Dünyadaki Kimlik Bunalımlarının Toplumsal Boyutları", *Bilgi ve Hikmet*, Güz-1993/4, 47-56.

değerlendirilmeye çalışılmaktaydı. Ancak bu etki, değişik oranlarda kendini hissettirmişse de, başta Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere çoğu İslâm ülkesinde görülen Batıcı-laik temayüllerle birlikte İslâm, toplum hayatındaki yerini kaybetmeye başlamış, İslâmi kimlik arayışlarının getirdiği sorunlar çözümsüz kalmıştır. Bu durum, özellikle İslâm'ın devlet dini olması konusundaki anayasal tartışmalarda, eğitim, hukuk alanındaki düzenlemeler, kadın ve ailenin toplumdaki konularının yeniden düzenlenmesi gibi konularda kendini göstermiştir. İslâmi kimlikle ilgili çözümlenemeyen gerilim, "İslâmi diriliş", "öze dönüşçülük", "İslâm Rönesans'ı", "İslâmi Fundamentalizm" gibi isimler altında İslâmi bir devlet ve hayat tarzı isteğini yansıtan ifade şekillerinde somutlaşmaktadır.

Bilindiği gibi dinin modern toplumsal hayattaki etkisi ve fonksiyonları azalmaktan ziyade farklılaşmıştır. Hervieu-Leger'in belirttiği gibi sekülerleşme, bütünüyle rasyonel bir toplum içersinde dinin gerilemesi değil; fakat dindarlık formlarının yeniden şekillenmesi olarak anlaşılmalıdır.²⁹ Esasen hala din, modernitenin yarattığı bireysel ve toplumsal kimlik bunalımının aşılmasında belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰ Bunun yanı sıra, milli kimliklerin oluşma sürecinde de dinin etkileri yadsınmaz.

İslâm dini, modern Batının etkilerine maruz kaldığı zamana kadar siyasal ve sosyal bir düzen ile, Müslümanlara hem birey hem de toplum olarak istikamet ve anlam kaynağı olan kendi içinde tutarlı bir dünya görüşü sunmaya devam etmiştir. Zira o, değişen siyasal iktidarlara rağmen ideal bir devlet, toplum ve hukuk yapısı ve genel bir istikrar ve kimlik bilincinin kaynağını oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun çöküşü, Batı müdahaleciliği ve milli devletlerin kurulması ile birlikte bu geleneksel toplumlar, modernleşme sürecinin bir sonucu olarak çeşitli ideolojik, siyasal ve sosyal baskılarla yüz yüze gelmişlerdir. Bağımsızlıklarını yeni kazanan Müslüman devletlerin ayrı uluslar olarak çağdaşlaşmaya ve gelişmeye çalışmaları, Batılı modelleri örnek alıp bir ölçüde İslâm'ın siyasal-toplumsal

²⁹ Hervieu-Leger, Daniele, "Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler", Ed. Bünyamin Solmaz/İhsan Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, Konya, 2006, 141.

³⁰ Smith, Anthony D., *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, 1999, 20-23; Gellner, Ernest, *Uluslar ve Ulusculuk*, Çev. Büşra Ersanlı Behar/Günay Göksoy Özdoğan, İstanbul, 1992, 79-116; Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, Çev. Simten Coşar/Saltuk Öztürk/Nalan Soyarik, İstanbul, 1998, 42-86; Şenel, Alaeddin, *İrk ve İrkçilik Düşüncesi*, Ankara, 1993, 125-140.

alandan çekilmesi sonucunu doğurdu. Bundan da bazı siyasal ve sosyal sorunlar ve boşlukların ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu süreçte, Batının kendi tarihsel tecrübelerinin ürünü olan ilke ve kurumlar, tarihsel gelenekleri, değerleri ve deneyimleri farklı olan toplumlar tarafından sorgulanmadan, oldukları gibi benimsendiler. Karşılaşılan bir diğer zorluk ise, bütünüyle laik bir devlet olmayı seçen Türkiye ve İslâmi ilke ve kuralların katı bir uygulayıcısı olarak görünen Vehhabi mezhebini devletin temel dayanağı olarak gören Suudi Arabistan dışındaki pek çok Müslüman devlet daha karmaşık ve eklektik bir tutum sergilediler. Buralarda bazı alanlarda laikleşme eğilimleri görülmekle beraber, İslam'ın ilke ve kurallarının genel anlamda belirleyici bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

İslam, birey, grup ve toplum kimliklerinin belirlenmesinde olduğu gibi bir ulusal kimlik de sağlar. Bu sömürgeciliğe karşı savaşım bağlamında daha belirgindir. Çağdaş İslam ulusu, belli bir ülke sınırları içerisindeki Müslümanların toplamından başka bir şey değildir. İslam dini, bir takım ayrıcalıklardan yoksun bırakılan Müslümanlara güçlü, gerçek bir ortak kimlik ve güven duygusu verir.³¹ Özellikle Batı sömürgesi konumundaki Müslüman toplumların bağımsızlık mücadelelerinde İslam, milli bir şuuru doğmasına yol açan etkenlerin başında gelmektedir.

Din, önemli bir sosyal bütünleşme aracıdır. Dolayısıyla bireysel ve grup kimliğinin oluşmasında büyük bir işlev yerine getirir. Dinin fert ve toplum üzerindeki etkisi yer ve zaman şartlarına bağlı olarak yoğunluk bakımından farklılıklar göstermekle beraber, günümüz dünyasında da sürmektedir. Ancak, dini hayatın ve dünyanın tek anlam verici kaynağı olarak alınacak olursa bir takım zorluklarla karşılaşmaktadır. Böyle bir varsayım kabul edilecek olursa milletleri birbirinden ayıran kültürel özelliklerin ve bilhassa milli unsurların yok sayılması ve aynı dine /inanca/ideolojiye sahip toplumların bir ümmet birliği içerisinde birleşmeleri gerekirdi.

Diğer taraftan milliyetçi kesim ise, milleti tanımlarken dil, tarih, gelenek, coğrafya ve soy gibi unsurlara ağırlık vermekte, dini ise bu unsurlardan sadece bir olarak görmektedirler. Bu tanıma göre, Müslüman toplumların farklı kültürel özelliklere sahip milletler olmaları mümkündür.

³¹ Gellner, Ernest, *Postmodernizm İslam ve Us*, Çev. Bülent Peker, Ankara, 1994, 32-33.

Batıcılar ise, başta lâiklik olmak üzere milleti Batı değerlerine göre tanımlamakta, bu ise milletin tarih boyunca sahip olduğu temel ve milli özelliklerden soyutlanması, yeni bir kimliğe bürünmesi anlamına gelmektedir.

Bütün bu yaklaşımlar çerçevesinde şu soru sorulabilir: Acaba milletler tarihte olan biçimiyle mi, yoksa halihazırdaki durumuyla mı, ya da ileride olması istenilen şekle göre mi tanımlanacaktır? Bizce milleti tanımlarken her üç hususa da önem vermek gerekir. Dün ne idik sorusuna verilecek cevap kadar bugün neyiz, yarın ne olmalıyız sorularına verilecek cevaplar da önemlidir. Yani, geçmiş, an ve gelecek birlikte düşünülmelidir.

Müslümanlar, Avrupa'nın siyasi, sosyal ve iktisadi etkilerine maruz kalınca İslâmi kimliklerini sorgulamaya başladılar. Gerilemenin sebepleri nelerdir? Buna sebep din midir? Yoksa dini yanlış anlayıp yaşamalarından mı kaynaklanıyordu? İslâmi kimliklerini kaybetmeden modernleşmeyi nasıl sağlayacaklardı?

Bilindiği üzere, Avrupa Ortaçağ boyunca kilisenin yoğun baskısına maruz kalmıştı. Din adamları sınıfı kendi istek ve düşünceleri ile çelişen hiçbir şeye müsaade etmiyorlardı. Avrupa'da Rönesans ve reform olarak adlandırılan hareketle bilimde, sanatta ve yönetimde kilisenin baskısına son verildi. Din, ruhani bir uğraş olarak ferdi baza indirildi. Kilise de sadece din işlerini organize eden bir kurum haline getirildi. Avrupa gerçekten din adamlarının nüfuzu ve kilise otoritesinden kurtulunca büyük bir gelişme hamlesi yakaladı. Bilim, felsefe ve teknoloji alanında zekasının sınırlarını zorlayacak boyutlara ulaşıldı. Dünyada bir bilgi ve iletişim devrimi yaşandı. İşte Müslümanlar böyle bir ortamda dinlerini sorgulamaya başladılar. Bunda Batılı bilim adamlarının "Müslümanları geri bırakan dinleridir" iddiasının da etkili olduğunu söylememiz gerekir. Buna bizde Namık Kemal gibi mütefekkirler çok sert tepki gösterdi. Cemaleddin Afgani gibi alimler ise bu iddianın doğruluğunu ispata çalıştılar. Her ne olursa olsun, Müslümanlar bir gerçekle karşı karşıya idiler: Bunu da çağdaş dünyada yaşanan modernizm süreci olarak tanımlayabiliriz. Söz konusu bu süreç karşısında belli bir tavır belirlemenin Müslüman aydın için kolay olmadığını belirtmeliyiz. Hala aynı durum geçerliliğini sürdürmektedir. Çünkü, İslâm toplumları henüz modernleşmeyi sağlayamamıştır. Esasen onlar geleneksellik ile modernizm arasında zikzaklar çizmeye devam etmektedirler.

Günümüz Müslümanları kimliklerini dayayacakları temel hususunda farklı görüş ve uygulamalara sahiptirler. Öyle ki, İslâm toplumlarından bazıları etnik temele dayalı kimlik oluşturmak isterken, bir diğer kısmı dini temele dayalı kimlik oluşturma çabasıdır. Örneğini Türkiye'nin teşkil ettiği lâik-seküler tabanlı bir kimlik oluşturmaktadır. Türkiye, bu yapısıyla İslâm ülkeleri arasında ayrı bir yere sahiptir. Bir İslâmi kimlik oluşturma çabalarında Müslümanların modernizmi algılayış biçimleri önemli bir yer tutmaktadır. İslâm ülkeleri bu asrın başlangıcından itibaren bir taraftan siyasi bağımsızlıklarını kazanmaya çalışırken, diğer taraftan yeni dünya düzeni içerisinde sağlam bir yer edinmek gayretindedirler. Irk, dil ve din yönünden birbirinin aynı olan bu gün bir çok İslâm ülkesi vardır. Bu da Batılı devletlerin işini kolaylaştıran bir formül olsa gerektir.

Türkiye'de İslam, modernleşme tarihi boyunca, köklü bir toplumsal değişim geçiren bazı toplum kesimlerinin psikolojik ve sosyolojik ihtiyaçlarına yanıt veriyordu. Geniş kitleler, karşı karşıya kaldıkları büyük toplumsal dönüşümlerin yol açtığı sorunlara çözüm bulmak için yeniden İslam'a yöneldiler. Uygulanan ekonomik politikaların yol açtığı olumsuz sorunlardan korunmak için dini cemaat ve tarikatlara katıldılar. Yeni dünya düzeninde oyunun dışında kalan kitleler, sığınılacak liman olarak dini gördüler. Bundan başka İslami kimlik arayışının kentlere göçle de yakın ilgisi vardır. Çevreden gelen kişilerin, kültürel dokularında İslami ton egemendi. Çevrenin merkezi kültürel olarak fethetmesiyle birlikte, daha çok sayıda insan, İslami bir kimliği benimsedi. Din, bu kesimlerin kültürel dünyalarını biçimlendiren yegane unsurdu. 1980'lerden itibaren dinsel kimlikler daha açık bir biçimde sergilenmeye başladı. Toplumun daha üst statü grupları da İslami yaşayış biçimini benimsediler. Taşrayı temsil eden kültürel gelenek, modernleşme sonucunda, çevredeki yerinden farklı olarak merkezde yeniden kendisini üretti. Merkezi temsil eden seçkinlerin dünyasından farklı olarak çevreyi temsil eden kültürel gelenek, yeni bir kimlik inşa sürecine girdi. Bu kimliğin dayandığı temel unsur İslam'dı (Yılmaz, 2000: 82).

Son olarak şunu söyleyebiliriz ki, modernleşmenin ortaya çıkardığı yeni hayat şartları karşısında tatmin olamayan Türk toplumu, milliyetçilik ve din temeline dayalı bir alana doğru kaymaktadır. Modernizmin etkisiyle oluşan parçalanmış kimlik yapıları, milliyet ve din temelinde yeni bir bütünleşme bazen de farklılaşma sürecine girmiştir. Bilimsel, siyasal,

kültürel ve endüstri alanında gerçekleştirilen devrimlerle kendine yeni ufuklar açan insanlık; şimdi mana dünyasına yönelmektedir.

Kaynakça

- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1998, İnkılap Kitabevi.
- Arda, Erhan (Ed.), *Sosyal Bilimler El Sözlüğü*, Bursa, 2003, Alfa/Aktüel Kitabevi.
- Arslan, Abdurrahman "İnsan ya da Aklın Kimliği", *Bilgi ve Hikmet*, Güz/1993, Sayı: 4, 3.
- Aydın, Suavi, *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"*, İstanbul, 1999,
- Belek, Kaan, *Modernleşme Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri*, Ankara, 2006, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Berger, Peter L., *Dinin Sosyal Gerçekliği*, Çev. Ali Coşkun, İstanbul, 1993, İnsan Yayınları.
- Bilgin, Nuri, *Sosyal Bilimler Kavşağında Kimlik Sorunu*, İzmir, 1994, Ege Yayıncılık.
- , *Kollektif Kimlik*, İstanbul, 1995,
- Bolay, S. Hayri, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara, 1996, Akçağ Yayınları.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara, 1996, Ekin Yayınları.
- Connolly, William E., *Kimlik ve Farklılık Siyasetin Açmazlarına Dair Çözüm Önerileri*, Çev. Ferma Lekesizalın, İstanbul, 1995, Ayrıntı Yayınları.
- Coşkun, Ali, "Modern Dünyadaki Kimlik Bunalımlarının Toplumsal Boyutları", *Bilgi ve Hikmet*, Güz-1993/4,
- Demir, Öner./ Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul, 1993, Atilla Kitabevi.
- Gellner, Ernest, *Uluslar ve Ulusculuk*, Çev. Büşra Ersanlı Behar/Günay Göksu Özdoğan, İstanbul, 1992, İnsan Yayınları.
- , *Milliyetçiliğe Bakmak*, Çev. Simten Coşar/Saltuk Özertürk/Nalan Soyarık, İstanbul, 1998.
- , *Postmodernizm İslam ve Us*, Çev. Bülent Peker, Ankara, 1994, Ümit Yayıncılık
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İstanbul, 1998, İnsan Yayınları.
- , "Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Din", *Türk Yurdu*, Nisan- Mayıs 1997, Cilt 17, Sayı 116-117.
- Güvenç, Bozkurt, *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, Ankara, 1993,

- Hervieu-Leger, Daniele, "Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler", Ed. Bünyamin Solmaz/İhsan Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, Konya, 2006, Çizgi Kitabevi.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul, 1988.
- Kösoğlu, Nevzat, "Kültür/Kimlik Üzerine", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 33, Mart-Nisan 1995.
- Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay/Derya Kömürücü, Ankara, 1999, Bilim ve Sanat Yayınları.
- Meşe, Gülgün, *Çeşitli Sosyo-Kültürel Gruplarda Kültürel veya Sosyal Kimlik Olgusunun İncelenmesi*, İzmir, 1991, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Morley, David/Robins, Kevin, *Kimlik Mekanları Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar*, Çev. Emrehan Zeybekoğlu, İstanbul, 1997, Ayrıntı Yayınları.
- Özdalga, Elisabeth, "Türkiye'de İslami Uyanış ve Radikalleşme Üzerine", *İslami Araştırmalar*, Cilt: 4, Sayı:1, Ocak 1990.
- Sarıbay, Ali Yaşar, *Postmodernite Sivil Toplum ve İslam*, İstanbul, 1995, İletişim Yayınları.
- Shayegan, Daryush, *Yaralı Bilinç (Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni)*, İstanbul, 1991,
- Smith, Anthony D., *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, İstanbul, 1995, İletişim Yayınları.
- Şenel, Alaeddin, *İrk ve İrkçilik Düşüncesi*, Ankara, 1993,
- Taştan, A. Vahap, *Kimlik ve Din Kayseri'den Yurt Dışına İşçi Göçü Olayının Kültürel Boyutu*, Kayseri, 1996, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Vanbeselaere, Norbert, "Gruplar Arası Davranışın Sosyal Psikolojik Analizi: Bireyci Bir Yaklaşımdan Sosyal Kimlik Yaklaşımına", *Gruplararası İlişkiler ve Sosyal Kimlik Teorisi*, Ed. Sibel A. Arkonaç, İstanbul, 1999, Alfa Yayınları.
- Yapıcı, Asım, "Algısal Açından Müslüman Kimliği ve Dindarlık", Ed. Ünver Günay/Celalettin Çelik, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, Adana, 2006, Karahan Kitabevi.
- Yılmaz, V. Ertan, *Bir Kimlik Oluşturma Aracı Olarak İslami Popüler Romanlar*, Ankara, 2000, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yücekök, Ahmet, *Dinin Siyasallaşması Din-Devlet İlişkilerinde Türkiye Deneyimi*, İstanbul, 1997,
- Zuckerman, Phil, *Din Sosyolojisine Giriş*, Çev. İhsan Çapcıoğlu-Halil Aydınlap, Ankara, 2006, Birleşik Kitabevi.

Search for Identity and Islam in Turkey

Citation / ©-Alperen, A. (2008). Search for Identity and Islam in Turkey. *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 8 (2), 59-80.

Abstract- *In this study, the changes and the transformations which the facts of religion and identity had in the process of modernisation will be examined. Modernisation's restricting the area of religion too much has caused questionings concerning the role of religion at the construction of social identity. People participated in a new process leaving their traditional attitudes and temperaments with the modernisation. Especially, the foresight which was expressed by the theory of secularisation that as the societies developed, the influence of religion will decrease and moreover it will disappear entirely by time, has rendered the role of religion in the construction of social identity controversial. Besides, this process didn't occur as it was expected and this caused to arise in the people a state of an injured consciousness. The aim of this study is to manifest that religion can play an active role at uniting the disintegrated identities which were arisen as a result of modernisation.*

Key words- Religion, modernisation, secularisation, identity.